

Ν. Μπακόλας μικρό αφιέρωμα

Νίκος ΜΠΑΚΟΛΑΣ

► *Με δόλωμα τον Φεοντόρ,
ή πώς αγάπησε τη λογοτεχνία ο Χριστόφορος**

Αντίθετα με την Αντωνία, εγώ άρχισα να χαίρομαι τον Ντοστογιέβσκι αρκετά όψιμα –όψιμα άλλωστε γνώρισα γενικά τη λογοτεχνία. Στα χρόνια της νιότης μας, στην Κατοχή, και πριν απ' αυτήν, δεν υπήρχαν βιβλία στα σπίτια, τουλάχιστον στο δικό μας, μα και σ' όλων των γνωστών μας. Λαϊκά περιοδικά, εν αφθονία, είχαν αναλάβει τη μόρφωσή μας· το πολύ πολύ κανένας Δουμάς ή κάτι ανάλογο. Σοβαρή λογοτεχνία, κυρίως ελληνική, άρχισα να διαβάζω λίγο πριν στρατευτώ και στη διάρκεια της στράτευσής μου, εν μέσω εμφυλίου.

Θυμούμαι πως στην Αθήνα, όπου υπηρέτησα αρκετό διάστημα, στο σπίτι της θείας μου Ισμήνης και του θείου μου Πάνου Κανελλόπουλου, ξάδερφου του αείμνηστου πολιτικού Παναγιώτη Κανελλόπουλου, έβλεπα σε μια κρεμαστή εταζέρα μια σειρά από βιβλία, δερματόδετα τα πιο πολλά. Μια μέρα τα σκάλιξα κι ανάμεσά τους βρήκα, σε παλιά έκδοση, προπολεμική, Φέξη ή Ελευθεροδάκη, *Το υπόγειο* του Ντοστογιέβσκι. Το όνομα του συγγραφέα μου ήταν βέβαια γνωστό, αλλά τίποτα παραπάνω. Σκέφτηκα πως ήταν ευκαιρία να βυθιστώ βαθύτερα στην ξένη λογοτεχνία και ρώτησα το θείο μου αν μπορούσα να δανειστώ το βιβλίο. Η απάντηση ήταν θετική και το ίδιο βράδυ ρίχτηκα στο διάβασμα –δυστυχώς, σταμάτησα στην εικοστή σελίδα γιατί ο Ντοστογιέβσκι μου φάνηκε βαρύς κι οπωσδήποτε δυσνόητος για μένα. Επέστρεψα το βιβλίο με τη βεβαιότητα πως ο Ντοστογιέβσκι και *Το υπόγειό* του δεν ήταν για τα μέτρα μου.

Πέρασαν δυο τρία χρόνια, είχα αποστρατευτεί, είχα γυρίσει στη γενέτειρα, μπορώ να πω ότι είχα πλουτίσει λίγο τα διαβάσματά μου, κυρίως με Ρομαίν Ρολάν και Ντίκενς, είχα δει και αρκετό

* Στις 12 Νοεμβρίου 2002 συμπληρώθηκαν τρία χρόνια από το θάνατο του Νίκου Μπακόλα. Το πεζό που ακολουθεί είναι ένα από τα τελευταία κείμενά του. Γράφτηκε –τον Αύγουστο ή τον Σεπτέμβριο του 1999– για να δημοσιευτεί, με το γνωστό ψευδώνυμό του Νίκος Χριστοφόρου, στον υπό εκτύπωση τόμο: *ΑΝΤΩΝΙΑ. Έκδοση αφιερωμένη στη μνήμη της Α. Κατσανώνη-Πίστα*. Προδημοσιεύεται εδώ με την άδεια των επιμελητών του τόμου.

θέατρο, προβληματισμού εκείνου του καιρού, και κάπου τότε, γύρω στο 1951, στα είκοσι τέσσερά μου δηλαδή, είδα σε κείνο το αξεχαστο βιβλιοπωλείο του Συρόπουλου, γωνία σχεδόν Τσιμισκή και Αγίας Σοφίας, μια καινούργια έκδοση βιβλίου του Ντοστογιέβσκι, το *Έγκλημα και Τιμωρία*, σε μετάφραση Άρη Αλεξάνδρου, εκδόσεις Γκοβόστη. Ήταν ο πρώτος τόμος, έγραφε, καμιά διακοσαριά σελίδες. Το αγόρασα και το ρούφηξα σε δυο βράδια. Αυτό ήταν. Είχε γεννηθεί άλλος ένας λάτρης του Ρώσου κλασικού. Δε θα μακρηγορήσω για να πω ότι από κει και πέρα δεν έμεινε βιβλίο του Ντοστογιέβσκι που να μην το ξεκοκάλισα, μέχρι και κείνο το δυσκολοχώνευτο *Υπόγειο*. Κυρίως σε μεταφράσεις του Άρη Αλεξάνδρου, αλλά και της Κοραλίας Μακρή.

Όμως άλλη είναι η ιστορία –αληθινή– που θέλω να αφηγηθώ. Όσα ανέφερα ως τώρα δεν είναι και τόσο πρωτότυπα, γιατί, στο κάτω της γραφής, εγώ, έτσι κι αλλιώς, διάβαζα λογοτεχνία και κάποια μέρα δε θα μου γλίτωνε ο Ντοστογιέβσκι –μάλλον, δε θα του γλίτωνα εγώ. Η ιστορία που νομίζω πως έχει κάποιο ενδιαφέρον αφορά στον πατέρα μου, τον Χριστόφορο.

Του πατέρα μου δεν του άρεζαν τα βιβλία, μάλλον δεν τον είχαν απασχολήσει ποτέ. Η εφημερίδα του κι ο κινηματογράφος τού έφταναν και του περίσσευαν. Να πω μάλιστα πως δεν έβλεπε και με πολύ καλό μάτι το ότι εγώ ξόδευα χρήματα και χρόνο για βιβλία. Η προσφιλής του έκφραση ήταν «μη χάνεις τον καιρό σου με παραμύθια, διάβαζε τα μαθήματά σου»· εννοούσε το πανεπιστήμιο, όπου μυριζόταν –και σωστά– ότι δεν ήμουν και ο καλύτερος φοιτητής. Γι' αυτό κι εγώ, για ν' αποφεύγω τη γκρίνια, τα βιβλία τα χαντάκωνα εδώ κι εκεί, στο παλιό σπίτι, το τριώροφο των Κουφουδάκηδων. Η μάνα μου ήταν πιο ενημερωμένη για τις βιβλιοφιλικές μου τάσεις και δραστηριότητες, αλλά δεν αποκάλυπτε τίποτα. Όταν αξιωθήκαμε να χτίσουμε, με χίλια βάσανα, τη μονοκατοικία μας, πάλι στη Φιλελλήνων, σκέφτηκα πως δε μπορούσε πια να βαστήξει άλλο το κρυφτούλι και πως έπρεπε να κάνω μια βιβλιοθήκη για να βάλω τα βιβλία μου, που ο αριθμός τους ήταν σημαντικός, τόσο που να μην είναι δυνατόν να χαντακώνονται από δω κι από κει. Άλλωστε, δούλευα πια, φοιτητής ακόμα, στο πανεπιστήμιο και σε μια εβδομαδιαία εφημερίδα και κάτι κέρδιζα, πράμα που για τον πατέρα μου, σ' εκείνους τους δύσκολους καιρούς, είχε σημασία.

Η βιβλιοθήκη, σε δικό μου σχέδιο περίπου, παραγγέλθηκε στον μέλλοντα πεθερό μου, τον κυρ Νίκο, επιπλοποιό με ταλέντο, κι ένα απογεματάκι, που έλειπε ο πατέρας στο καφενείο, ήρθε

στο σπίτι και στήθηκε στο χολ. Εγώ, γρήγορα γρήγορα, έβγαλα τα βιβλία από τις λογής λογής κρυψώνες και τα τοποθέτησα στα ράφια. Είχε σκοτεινιάσει πια όταν έφτασε ο πατέρας στο σπίτι. Μόλις μπήκε στο χολ, στάθηκε για μια στιγμή έκπληκτος μπροστά στη βιβλιοθήκη, κι ύστερα είπε, «τι γίνεται κυρα-Δέσποινα, βιβλιοπωλείο θ' ανοίξουμε;». Ήταν το συνήθειό του: ό,τι ήθελε να πει για να τ' ακούσουν άλλοι, κι εγώ μέσα σ' αυτούς, το 'λεγε στη μάνα. Δεν είπε τίποτ' άλλο, μα σίγουρα τη βιβλιοθήκη δεν τη χώνεψε, για πολύν καιρό. Κάθε τόσο, όταν του δινόταν η ευκαιρία, ιδίως όταν το πανεπιστήμιο δεν πήγαινε και τόσο καλά, πράμα όχι σπάνιο, το πετούσε το καρφάκι του.

Τον χειμώνα του 1955-56 την οικογένειά μας τη βρήκαν πολλά κακά, αρρώστιες απανωτές, τα οικονομικά πάντα ετοιμόρροπα, ιδίως μετά το χτίσιμο της μονοκατοικίας, που χρειαζόταν και κάποιο συμπλήρωμα. Τέλη του '55 ο πατέρας έπαθε δεύτερη καρδιακή προσβολή (την πρώτη την είχε πάθει το '48, όταν εγώ υπηρετούσα στα Γιάννενα, και μου την είχαν κρύψει, για να μη στεναχωρηθώ), είδε τον χάρο με τα μάτια του, που λένε. Τρέξαν οι γιατροί, τη σκαπούλαρε, με τον καιρό. Όμως ήταν χειμώνας, βαρύς θυμούμαι (τότε έπαθα κι εγώ μιαν άγρια ψύξη που μου στράβωσε όλο το μούτρο), κι ο πατέρας έπρεπε να μείνει έγκλειστος, στο σπίτι –ούτε καφενείο, ούτε παρέες– σα λιοντάρι σε κλουβί, εκείνος που μια ζωή αλώνιζε δρόμους και σοκάκια μ' όλους τους καιρούς.

Κάποια μέρα, εντελώς αναπάντεχα, μου λέει, «ρε Νίκο, δε μου δίνεις κανένα βιβλίο να περάσει η ώρα;» –το «ρε» ήταν το συνήθειό του. Σκέφτηκα για λίγο, τι να του δώσω. Παλιός αριστερός, λάτρευε, όπως όλοι μας τότε, ό,τι ήταν ρώσικο. Οπότε έστησα επιμελώς την «παγίδα» μου, ενθυμούμενος και λίγο τα δικά μου. Του έδωσα να διαβάσει το πρώτο εκείνο τομίδιο από το *Έγκλημα και Τιμωρία*. Μου το επέστρεψε το ίδιο βράδυ, λέγοντας, «η συνέχεια;». Κι ακολούθησαν οι *Αδελφοί Καραμαζόφ* κι οι *Δαιμονισμένοι* κι οι *Φτωχοί* κι ο *Παίχτης* κι ο *Αιώνιος σύζυγος* και... και... Ο πατέρας, που δεν είχε βγάλει το δημοτικό, καταβρόχθιζε τις σελίδες κατά δεκάδες καθημερινά.

Θυμούμαι πως τον καιρό εκείνο είχε βγει απ' τον Γκοβόστη μόνο το πρώτο τομίδιο του *Ηλίθιου*, σε μετάφραση του Αλεξάνδρου πάλι. Ο πατέρας το είχε διαβάσει κι αυτό και περίμενε κι εκείνος εναγωνίως τη συνέχεια. Ήταν χειμώνας ακόμα όταν, κάποια μέρα, βρήκα στου Συρόπουλου το δεύτερο τομίδιο, αχνιστό, απ' το τυπογραφείο, και το αγόρασα. Η λαχτάρα μου ήταν μεγάλη να παρακολουθήσω τη συνέχεια των ψυχικών και άλλων περιπετειών του πρίγκιπα Μίσκιν –έτσι μπήκα το μεσημέρι στο σπίτι ζαβά ζαβά, φοβούμενος μην πάρει χαμπάρι ο πατέρας το νέο απόκτημα. Ματαίως. Εκείνου με πήρε

το μάτι, μου λέει, «τι έφερες, ρε Νίκο;», οπότε αναγκάστηκα να του αποκαλύψω το εύρημά μου. «Θα το διαβάσω» του λέω «και θα σου το δώσω». Αλλά πού ο κυρ Χριστόφορος; «Όχι» μου λέει, «θα το διαβάσω εγώ στα γρήγορα κι ύστερα το παίρνεις κι εσύ». Δεν του χαλούσα χατίρι και συμβιβάστηκα. Εξάλλου, έπρεπε πρώτα να φάω, να ξεκουραστώ κάπως από τη δουλειά, είχα και κάποια πράματα να τελειώσω. Τα μεσάνυχτα το 'χε τελειώσει και μου το 'δωσε. «Ωραία γράφει ο κερατάς» σχολίασε. Εγώ το πήρα και ξημερώθηκα διαβάζοντας –το άφησα να το τελειώσω το άλλο απόγευμα.

Κάποτε βέβαια εξαντλήθηκε η συλλογή μου από Ντοστογιέβσκι, όμως ο πατέρας έπρεπε να μένει πάντα μέσα, μέχρι να γινόταν τελείως καλά, να του έλεγε ο γιατρός ότι μπορούσε να βγει. Κι ακολουθήσαν οι άλλοι Ρώσοι κλασικοί –πάντα Ρώσοι– ο Τολστόι, ο Τουργκένιεφ, ο Γκόρκι, θαρρώ και λίγος Γκόγκολ. Μετά πιάσαμε τους νεότερους, από Έρεμπουργκ και Φαντέγιεφ, μέχρι Κατάεβ και Μάμπελ. Μα κι αυτοί ήταν μοιραίο να τελειώσουν κάποτε, η βιβλιοθήκη μου δεν ήταν δα και τόσο πλούσια. Κι έτσι ο πατέρας διάβασε και Μπαλζάκ και Ντίκενς και Φλομπέρ και Ρομαίν Ρολάν και Τσβάιχ και ολίγον Χάμσουν. Κι όταν τέλειωσαν κι αυτά τα βιβλία –και παρόλο που ο πατέρας μπορούσε να βγαίνει πια, έστω για λίγο– το διάβασμα έμεινε διάβασμα. Και γνώρισε και Μυριβήλη, τη *Ζωή εν τάφω*, και Βενέζη, *Γαλήνη* κι *Αιολική Γη* και, κυρίως, το συγκλονιστικό *Το νούμερο*, αλλά και Στρατή Δούκα, την *Ιστορία ενός Αιχμαλώτου*, γιατί πολλά από αυτά τού θύμιζαν τον πόλεμο της Μικρασίας, όπου είχε πάρει μέρος στα νιάτα του κι όλο μας διηγίταν για Αφιόν Καραχισάρ κι Εσκή Σεχίρ.

Καμιά φορά πιάναμε κουβέντα, τον ρωτούσα για τα ελληνικά βιβλία που είχε διαβάσει, για τον Βενέζη και τον Μυριβήλη. Σκεφτόταν λίγο κι έλεγε: «Καλοί είναι», και σε λίγο: «Μα πού οι Ρώσοι!», οι άπιαστοι δηλαδή. Μερικές φορές πιάναν φιλολογική κουβέντα και με τον θείο Θωμά, που εκείνος διάβαζε πολύ κι από χρόνια (ούτε κείνος είχε βγάλει το δημοτικό) κι ανέλυαν συγγραφείς και βιβλία. Εγώ χαμογελούσα με την πρόοδο, με το πάθος που μιλούσε ο πατέρας, υπερασπίζοντας εκείνο ή ετούτο το βιβλίο. Μόνο μούτρωσα όταν, σε μια συζήτηση με τον Θωμά, είπε, σχεδόν με περιφρόνηση: «Δεν κατάλαβα τίποτα από τον *Κήπο των Πριγκίπων*, εγώ δεν τα καταλαβαίνω αυτά», ό,τι κι αν έλεγε ο θείος μου, υπέρ του βιβλίου.

Τον άλλο χρόνο, το '66, πέθανε ο πατέρας κι έμεινε και το διάβασμα στη μέση, ο Ντοστογιέβσκι κι οι άλλοι Ρώσοι χωρίς τον φανατικό θαυμαστή τους, όχι ευτυχώς τον μόνο. Φεύγοντας, ωστόσο, κι η Αντωνία, όλοι εκείνοι φτωχύναν περισσότερο.